

Заболоцька С.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Заміщак М.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ У СТАНОВЛЕННІ КОМПЕТЕНТНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті проаналізовано реалізацію соціально-психологічних механізмів у становленні компетентних педагогів. Констатується, що завдяки актуалізації та реалізації соціально-психологічних механізмів у процесі становлення компетентних студентів-педагогів здійснюється вибір траєкторії професійного саморозвитку. Адже психологічний складник є вирішальним у структурі готовності майбутнього педагога до педагогічної діяльності, зокрема, його компетентності. Підкреслено, що компетентнісна модель освіти ставить на перше місце не знання, а здатність їх використовувати, пов'язувати з життям, розв'язувати різні навчальні, розвивальні, виховні завдання.

Складниками компетентності педагога є пов'язані між собою мотиваційна та операційна сфери. Педагогу у педагогічній діяльності необхідно навчитися протистояти професійним труднощам, виявляти перцептивні здібності, ідентифікацію, емпатію, розуміти індивідуальність та неповторність іншої людини, рефлексувати, керувати своїм емоційним станом, визначати особливості свого впливу. Стверджується, що основні зусилля викладачів закладів вищої освіти повинні бути зосереджені не стільки на вивченні особливостей засвоєння майбутніми педагогами психолого-педагогічних знань, скільки на створенні сприятливого освітнього середовища для становлення особистості компетентного педагога, розкриття його суб'єктного потенціалу.

Шляхом реалізації соціально-психологічних механізмів у процесі психологічної підготовки студентів-педагогів вибудовується модель особистості компетентного педагога та його готовності до педагогічної діяльності. Майбутній педагог навчиться адекватно формулювати цілі, завдання, виявляти та розв'язувати педагогічні задачі, оцінювати, вирішувати колізії, проблемні ситуації, приймати нестандартні рішення та нести відповідальність за них, генерувати оригінальні ідеї, бути готовим до інновацій, долати стереотипне педагогічне мислення. Стверджується, що компетентний педагог буде керуватися гуманними принципами і здоровим стилем педагогічної діяльності.

Ключові слова: ідентифікація, емпатія, рефлексія, стереотипізація, компетентний педагог.

Постановка проблеми. На сучасному етапі, коли Україна потребує висококваліфікованих, компетентних педагогів, які б могли творчо забезпечити освітній розвиток, висувуються чіткі вимоги до них. Проте необхідно зазначити, що національна школа стане успішною тоді, коли буде безпосередньо пов'язана з якістю людської особистості та ефективністю соціальної організації. Сучасна система вищої освіти передбачає нові підходи до підготовки майбутніх педагогів, оскільки вони є носіями освіченості, духовності, моральності. Завдяки актуалізації та реалізації соціально-психологічних механізмів у процесі становлення компетентних студентів-педагогів здійснюється вибір траєкторії професійного саморозвитку [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині дослідженням цієї проблеми активно займаються науковці. Адже психологічний складник є вирішальним у структурі готовності майбутнього педагога до педагогічної діяльності, зокрема, його компетентності. Саме навчання у закладі вищої освіти має реалізувати навчально-професійну діяльність майбутніх компетентних педагогів. Вона повинна відповідати особистісним потребам або розвивати нові потреби, які породжуватимуть мотиви майбутньої педагогічної професії [4].

Г. Балл, М. Боришевський, С. Білозерська, О. Бондаренко, Ж. Вірна, Л. Василенко, А. Зимянський, Г. Костюк, С. Максименко, Ю. Машбиць, С. Мащак, М. Савчин, В. Семиченко та інші роз-

глядають різні аспекти проблеми готовності майбутнього педагога до педагогічної діяльності. Особлива недостатність розробки вказаної проблеми спостерігається саме щодо визначення психологічних особливостей змісту, структурних елементів соціально-психологічних механізмів готовності майбутніх компетентних педагогів до педагогічної діяльності.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в дослідженні психологічних особливостей реалізації соціально-психологічних механізмів у становленні компетентних педагогів до педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для педагогічної діяльності важлива гармонія особистісної і професійної зрілості суб'єкта праці, яка може забезпечити не тільки ефективність і надійність результатів, скільки розвиток особистості в діяльності, формування еталонної концепції «Я-педагог професіонал», самоствердження, самореалізацію і повну адаптацію до соціального і професійного оточення.

Сучасне життя висуває вимоги щодо суттєвої модернізації процесу навчання в контексті ідеї залучення до самоосвіти усіх суб'єктів. Актуальною є проблема навчитися вчитися, вчитися постійно набувати нового динамічного змісту. Вміння вчитися має формуватися як основна компетентність, без якої якісна освіта не можлива.

Проблема компетентнісного підходу розглядається у працях багатьох вчених (О. Пометун, Н. Ничкало, І. Зязюн, О. Олейник та інші). Компетентнісна модель освіти ставить на перше місце не знання, а здатність їх використовувати, пов'язувати з життям, розв'язувати різні навчальні, розвивальні, виховні завдання. Компетентнісний підхід є досить розробленим, проте дискусії навколо нього щодо визначення професійних компетентностей, змісту їх наповнення, технологій становлення, реалізації соціально-психологічних механізмів тривають постійно.

Розглядати педагогічну компетентність необхідно як проблему, в якій педагог має розумітися; як досвід, інформаційний ресурс у певній предметній сфері; як соціально задану вимогу щодо підготовки компетентного педагога в певній сфері, як побудову освітнього процесу з позиції розвитку особистості через мотивацію її саморозвитку, ідентифікацію, рефлексію, емпатію та інші соціально-психологічні механізми.

За А. Марковою, професійні компетентності ґрунтуються на таких складниках, як професійні знання та вміння, професійна позиція, психоло-

гічні якості особистості [9]. Н. Єфремова дотримується синергетичного підходу щодо визначення цього поняття і розглядає компетенції як узагальнені та глибоко сформовані якості особистості, її здатності найбільш універсально використовувати отримані знання та навички, сукупність знань, умінь і навичок, які дозволяють людині пристосуватися до мінливих ситуацій, здатність діяти в заданих умовах [2]. У дослідженнях К. Платонова компетентність розглядається як готовність успішно вирішувати проблемні ситуації, які виникають у процесі діяльності [12].

Компетентний педагог – це особистість, якій притаманна загальна, педагогічно-психологічна, соціальна ерудованість, володіння прикладними знаннями, необхідними для результативного розв'язання педагогічних проблем. На нашу думку, у такому випадку зміст поняття «компетентний педагог» полягає в мірі прикладного володіння знаннями, вмінням щодо реалізації соціально-психологічних механізмів, які потрібні в педагогічній діяльності. Компетентний педагог – це той, який знає, як діяти адекватно до педагогічної ситуації.

Складниками компетентності педагога є взаємопов'язані мотиваційна та операційна сфери. Цілеспрямований розвиток операційної сфери впливає на ефективність функціонування мотиваційної і навпаки. Мотиваційна сфера характеризується готовністю до педагогічної діяльності. Вона пов'язана з мобілізацією психічних, психологічних, психофізіологічних систем особистості, які забезпечують успішне виконання педагогічних задач. Операційна сфера пов'язана з підготовкою до педагогічної діяльності з фахових знань, навичок, умінь, які дають змогу успішно її виконувати та вміння реалізувати соціально-психологічні механізми. Вона спрямована на виконання педагогічної діяльності і відіграє вагомий роль у становленні компетентного педагога.

Складниками операційної сфери є педагогічне мислення, професійна ідентичність, професійна самосвідомість, рефлексія, емпатія. Професійна самосвідомість дає можливість педагогові оперувати образами професійної діяльності при її виконанні. Вона включає уявлення особистості педагога про себе як про учасника педагогічної спільноти, усвідомлення себе суб'єктом педагогічної діяльності, педагогічну самоактуалізацію, саморозуміння та саморегуляцію, педагогічну відповідальність.

Поєднання здатності до довольної саморегуляції, рефлексії, ідентифікації, емпатії, самовдосконалення втілюється в самоактуалізації,

яка є складником поведінкового компоненту професійної самосвідомості. Педагогу у педагогічній діяльності необхідно навчитися протистояти професійним труднощам, виявляти перцептивні здібності, ідентифікацію, емпатію, розуміти індивідуальність та неповторність іншої людини, рефлексувати, керувати своїм емоційним станом, визначати особливості свого впливу. Однією із найбільших складностей у діяльності педагога є висока емоційна насиченість, що може призвести до психоемоційних переважань, емоційне вигорання. Тому велике значення у структурі професійних компетентностей педагога має емоційна компетентність.

І. Юсупов виділяє в структурі емоційної компетентності чотири базові компоненти: саморегуляцію, регуляцію взаємостосунків, рефлексію та емпатію [15]. Соціально-психологічний механізм емпатії розглядається як система індивідуально-психологічних характеристик. Л. Журавльова окреслює два аспекти її розгляду: як метод пізнання предмета або об'єкта і як властивість, здатність людини [3]. Завдяки соціально-психологічному механізму емпатії у майбутніх педагогів можна розвинути емоційну чутливість, зацікавленість в інших людях, гнучкість, високу поведінкову пристосованість, екстраверсію, тривожність, стійкість особистості, ухвалення ролей, самоотождоження індивіда, домінуючу мотивацію (колективістську або егоцентричну), стійкість мотивів, міру суб'єктивної значущості в системі цінностей інших людей і власного «Я».

М. Савчин [14] додає, що емпатія – це співчутливість до переживань людини, здатність долучатися до її емоційного життя, поділяти емоційні стани, відчувати емоційний комфорт чи дискомфорт. Емпатія має зв'язок з її індивідуально-типологічними особливостями, самосвідомістю, є необхідною умовою гармонійного розвитку особистості. Навчання у закладі вищої освіти має сприяти особистісному зростанню майбутнього компетентного педагога.

У сучасних дослідженнях професійна ідентичність розглядається як феномен, який забезпечує особистості цілісність, тотожність і визначеність, що має розвиток у процесі професійного навчання разом зі становленням процесів самовизначення, самоорганізації та персоналізації, а також зумовлює розвиток рефлексії, емпатії. Саме в процесі навчання у закладі вищої освіти й через нього досягаються основні цілі підготовки компетентних педагогів. У процесі професійного навчання трансформується структура свідомості студента,

формується соціально-професійний аспект його «Я-концепції», професіоналізуються психічні процеси і стани. Крім того, навчання в ЗВО впливає на особистісне зростання та професійне становлення студентів, оскільки саме у процесі навчально-професійної діяльності виникають такі новоутворення студентського віку, як професійна ідентичність, професійна рефлексія, професійне мислення та готовність до професійної діяльності [10]. Компоненти професійної ідентичності: ставлення до себе як до компетентного педагога, ставлення до педагогічної професії, ставлення до професійної спільноти.

Розвиток професійної ідентичності відбувається не лише під час навчання, а й під впливом соціально-професійного оточення, студентської референтної групи, викладачів. Отже, особливість студентського віку виявляється ще й у тому, що в цей період не лише розкриваються потенційні можливості особистості, вдосконалюється інтелект, розвиваються професійні здібності, а й це той час, коли формується система ціннісних орієнтацій, нові соціальні цінності та установки, реалізуючи соціально-психологічні механізми.

Погоджуємося з визначенням А. Лукіячук [7], що професійна ідентичність – це динамічна система, яка формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності і впливає на ціннісно-смислову сферу і удосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста. Ю. Поваренков [11] у межах концепції професійного розвитку аналізує професійну ідентичність як: 1) провідну тенденцію становлення суб'єкта професійного шляху; 2) емоційний стан, у якому перебуває особистість на різних етапах професійного шляху. Він виникає на основі ставлення до професійної діяльності і професіоналізації загалом як засобу соціалізації, самореалізації і задоволення рівня намагань особистості, а також на основі ставлення особистості до себе як суб'єкта професійного шляху, професіонала; 3) підструктура суб'єкта, його професійного шляху, що реалізується у формі функціональної системи, спрямованої на досягнення певного рівня професійної ідентичності.

А. Лукіячук [7] до компонентів структури професійної ідентичності педагога відносить комунікативний, емоційно-вольовий та емпатійний складники. Взаємодіючи, вони формують ядро професійної ідентичності – образ професійного «Я», зміст якого, крім названого вище, складає навчальну діяльність у ЗВО, вивчення студентами передового педагогічного досвіду, академічні ком-

петенції, що формують майбутні індивідуальні якості особистості і властивості педагогічної діяльності. Це сприятиме розвитку у компетентних педагогів відповідних якостей, властивостей, а саме: дотримання моральних принципів загальнолюдських ідеалів; розуміння сучасних проблем розвитку суспільства, людського буття, духовної культури; початкові знання з різних напрямів культури, мистецтва, науки; загальна ерудиція; широке коло інтересів; здатність ідентифікувати, рефлексувати, співчувати, співпереживати, вільно спілкуватися з людьми різного віку.

Т. Титаренко акцентує, що трактування, ідентифікація та автономізація як модуси існування сучасної особистості не можливі без постійного діалогування з оточенням, соціумом, культурним і природним простором, із власним минулим і майбутнім [13]. Науковець зазначає, що на кожному історичному етапі життєконструювання особистість спрямовується на посилення чи власної індивідуальності через досягнення оновленої ідентичності, чи власної соціальності шляхом освоєння нових практик взаємодії [13].

Д. Шон у своїй концепції розглядає компетентність як дворівневе утворення, перший рівень якого має форму імпліцитного знання («знання в дії»), а другий (рефлексивний) складається із двох компонентів: «рефлексія у дії» та «рефлексія про дію». Рефлексивна компетентність – це адекватне уявлення про власні особистісні здатності, педагогічні здібності та характеристики, вміння регулювати свою педагогічну діяльність.

Соціально-психологічний механізм рефлексії стосується пізнання й аналізу майбутнім педагогом явищ власної свідомості та діяльності. Він включає в себе оцінний компонент готовності. Р. Тур визначає педагогічну рефлексію як усвідомлення педагогом себе самого суб'єктом діяльності: своїх особливостей, здатностей, здібностей, того, як його сприймають учні, батьки, колеги, адміністрація. Водночас це усвідомлення цілей і структури своєї діяльності, засобів її оптимізації. Рефлексія є психологічним механізмом, спрямованим на самовдосконалення особистості [16].

Педагогічна рефлексія відіграє важливу роль у професійному становленні майбутнього педагога. Завдяки рефлексії особистісне зростання передбачає розвиток таких професійно значущих якостей, як вміння аналізувати, розвиток педагогічного мислення, конкретизація та структурування педагогічної задачі, вміння знаходити оптимальні та

конструктивні способи розв'язання проблемних педагогічних ситуацій, становлення, мотивація, система цінностей, творчості та функціонування. Зазначені соціально-психологічні механізми є взаємопов'язаними і взаємозалежними. Вони можуть виступати і як самостійні частини з власною структурою у розвитку компетентних педагогів та їхньої готовності до педагогічної діяльності.

В сучасному освітньому процесі майбутні педагоги повинні володіти педагогічними компетентностями, що визначають їхні успіхи у майбутній педагогічній діяльності. Сучасний молодий компетентний вчитель повинен володіти інноваційними технологіями навчання, розвитку та виховання, спеціальними знаннями, вміннями, навичками для повноцінного творчого пошуку. Система сучасної освіти зумовлює потребу в компетентних педагогах, здатних створювати освітнє середовище для навчання, самонавчання, розвитку, саморозвитку, виховання та самовиховання особистості учнів. Виникає необхідність розвитку в сучасного студента компетентностей як важливої умови його майбутньої професійної діяльності.

М. Савчин зазначає, що завданнями професійної підготовки педагога мають стати «систематизація знань, розширення професійного інформативного поля, розвиток дослідницької спрямованості особистості педагога, практико-орієнтований характер його діяльності» [15]. Викладач цілеспрямовано актуалізує психологічні та соціально-психологічні механізми ідентифікації, наслідування, саморегуляції, емпатії, рефлексії, особистісної децентрації, оцінювання та самооцінювання.

Висновки. Отже, основні зусилля викладачів закладу вищої освіти повинні бути зосереджені не стільки на вивченні особливостей засвоєння майбутніми педагогами психолого-педагогічних знань, скільки на створенні сприятливого освітнього середовища для становлення особистості компетентного педагога, розкриття його суб'єктного потенціалу. Майбутній педагог навчиться адекватно формулювати цілі, завдання, виявляти та розв'язувати педагогічні задачі, оцінювати, вирішувати колізії, проблемні ситуації, приймати нестандартні рішення та нести відповідальність за них, генерувати оригінальні ідеї, бути готовим до інновацій, долати стереотипне педагогічне мислення. Загалом компетентний педагог буде керуватися загальнолюдськими гуманними принципами та здоровим стилем педагогічної діяльності.

Список літератури:

1. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М.Й. Боришевський. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 3. С. 26–33.
2. Ефремова Н.Ф. Современные тестовые технологии в образовании : учеб. пособие. М. : Логос, 2003. С. 1.
3. Журавльова Л.П. Психологія емпатії : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.
4. Заблоцька С.І. Оволодіння психологічними компетентностями майбутніми педагогами. *Методологічні, теоретичні та практичні проблеми психологічної науки* : збірник статей учасників Другої міжнародної наукової інтернет-конференції / Редактори-упорядники: М.В. Савчин, А.Р. Зимянський. Дрогобич : «Швидкодрук», 2020. С. 66–69.
5. Заміщак М.І. Актуалізація та реалізація соціально-психологічного механізму процесу психологічної підготовки майбутніх педагогів / М.І. Заміщак. *Методологічні, теоретичні та практичні проблеми психологічної науки* : збірник статей учасників Другої міжнародної наукової інтернет-конференції / Редактори-упорядники: М.В. Савчин, А.Р. Зимянський. Дрогобич : «Швидкодрук», 2020. С. 69–73.
6. Линенко А.Ф. Готовність майбутнього вчителя до педагогічної діяльності. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 1. С. 125–132.
7. Лукіяничук А.М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Випуск 7. К., 2010. С. 370–380.
8. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження. НДІ психології УРСР. К. : Знання, 1990. 239 с.
9. Маркова А.К. Модель профессиональной компетентности учителя в соответствии со стандартами образования. *Завуч*. М., 2001. № 4. С. 113–126.
10. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. : підручник. Либідь, 1999. 536 с.
11. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека. М. : Изд-во УРАО, 2002. 160 с.
12. Платонов К.К. Структура и развитие личности. М. : Наука, 1986. 255 с.
13. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі : [наук. моногр.] / за наук. ред. Т.М. Титаренко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. К. : Міленіум, 2016. 320 с.
14. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки. Монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
15. Савчин М.В. Психологічні засади організації особистісно-професійного зростання майбутнього педагога : навчальний посібник / М. Савчин, Л. Василенко // Дрогобич : РВВДПУ ім. І. Франка, 2012. 24 с.
16. Тур Р.І. Педагогічна рефлексія – основа формування творчого саморозвитку особистості. *Управління школою*. Харків, 2004. № 13. С. 17–23.
17. Юсупов И.М. Психология эмпатии. И.М. Юсупов. СПб., 1995. 252 с.

Zabolotska S.I., Zamishchak M.I. THE REALIZATION OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS IN THE FORMATION OF COMPETENT PEDAGOGUES

The article deals with the realization of socio-psychological mechanisms in the formation of competent pedagogues. It is argued that due to the actualization and realization of socio-psychological mechanisms in the formation process of competent students-pedagogues the trajectory of professional self-development is chosen. The psychological component is a crucial one in the preparedness of a future pedagogue for his pedagogical activity, in particular, in his competence. It is emphasized that the competence education model does not focus on knowledge in the first place, but on the ability to use it in real-life situations, to solve various educational, development, and upbringing tasks. It is accentuated that the pedagogue's competence components include the interrelated motivational and operational spheres.

Pedagogues in their pedagogical activity must learn how to deal with professional difficulties, demonstrate perceptual abilities, identification, empathy, understand the individual and unique character of a person, reflect, control their emotional state, determine the peculiarities of their influence. It is claimed that the main efforts of teachers of higher educational establishments should be aimed not only at studying the acquisition peculiarities of psychological and pedagogical knowledge by future pedagogues, but also at creating a favorable educational environment for the formation of a competent pedagogue, discovering his subjective potential.

By realizing socio-psychological mechanisms in the process of students-pedagogues' psychological training, the personality model of a competent pedagogue and his readiness for pedagogical activity is created. The future pedagogue will learn how to adequately formulate goals, tasks, define and solve pedagogical problems, evaluate, resolve conflicts, problem situations, make non-standard decisions and be responsible for them, generate original ideas, be ready for innovation, overcome stereotypical pedagogical thinking. It is stated that a competent pedagogue will be guided by humane principles and a healthy teaching style.

Key words: *identification, empathy, reflection, stereotyping, competent pedagogue.*